

Az orosz állam III. Iván uralkodásától a Romanov dinasztia hatalomra kerüléséig (1462-1613)

II. (Sötét) Vaszilij fia, III. Iván (1462-1505) uralma alatt a moszkvai nagyfejedelem személyes hatalmának kiterjesztése elválaszthatatlan folyamatként fonódott össze az uralma alá vont területek szisztematikus növekedésével.

Ennek lépései a következők:

1. A moszkvai nagyhercegségen belül megszünteti a részfejedelemségeket és a nagyfejedelemi hatalmat megszilárdítja. A moszkvai nagyhercegségen belül öt formálisan független hercegség létezett, amelyet testvérei és unokabátyja birtokolt.
2. A moszkvai nagyhercegség területének kiterjesztése
 - megszerzi a rjazanyi, a jaroszlavli, a rosztovi fejedelemségeket és 1485-ben a legveszélyesebb ellenfelének területét, a tveri fejedelemséget is bekebelezi.
 - Novgorod ellen két alkalommal vezetett hadjáratot, amelynek vezető kereskedő-bojár oligarchiája a lengyel-litván nagyfejedelemtől, Kazimierastól kért segítséget.
- a. 1471 (a tatár lovasság által támogatott moszkvai sereg a Selony folyónál megveri a novgorodi népfelkelőket).
- b. 1478 Novgorod megszállása, tisztogatások (kb. 18 ezer családot hurcoltak el a városból, vagyonukat elkobozták, a novgorodi kincstárat és a püspöki vagyont is III. Iván szerezte meg).

Aranyhordával szembeni politikája a tatár függőség felszámolása

1480-ban Ugránál (litván és moszkvai területek közötti határfolyó) Ahmed Kán felvonult az orosz sereg ellen, de harc nélkül elvonultak. Érdekes, hogy III. Iván katonái között nagyszámú tatár is volt, mivel Iván a krími kánnal (Mengli-Girej) kölcsönös segítségnyújtási szerződést kötött. Iván megtagadta a további adófizetést Ahmed Kánnak. III. Iván öt alkalommal vezetett hadjáratot a Kazányi kánság ellen és 1487-ben elfoglalta, de nem tudta megsemmisíteni. Ezen folyamat záróakkordja az Aranyhorda felbomlása volt és seregeinek megsemmisítése 1502-ben.

Litvánia elleni háború, a fejedelemség területének nyugati kiterjesztése (1500-1503). A moszkvai-tatár sereg megveri a litvánokat és a velük szövetséges livóniai lovagrendet és Moszkva megszerzi Brjanszk, Vjazma, Putyiol környéki területeket.

III. Iván egyházpolitikája:

III. Iván uralkodása alatt a kolostorok kezén levő birtokok kb. a fejedelemség birtokállományának 1/3-ra terjedtek ki, kb. 83 ezer parasztcsaládra terjedt ki hatalmuk. Iván önkényuralmi rendszerének kiépítése során eljutott addig a gondolatig, hogy a kolostori földekre is ráteszi a kezét, de ez az egyház hatalmas ellenállását váltotta ki. III. Iván az 1503-as zsinaton lemondott a

kolostori földek szekularizációjáról és ebben a döntésében a Novgorodban elterjedő un. szombatos eretnekség is szerepet játszott (szerzetesség elutasítása, egyházi hierarchia tagadása, a szeplőtelen fogantatást, a szentháromságot, az ikonok tiszteletét helytelenítették.)

III. Iván ebben a helyzetben az ortodox egyházat támogatta és 1504-ben a zsinaton kiátkozták az eretnekeket.

III. Iván megerősítette pozícióját az egyház fölött:

→ kinevezte az egyházi méltóságokat

→ az egyházmegyék és kolostorok igazgatása a nagypalotai kormányshatáskörébe került.

III. Iván és fia III. Vasziliusz alatt született meg a két szerzetes által kidolgozott sajátos nézetrendszer:

- Jozsif Volickij által kidolgozott teokratikus abszolútizmus rendszere (a moszkvai uralkodó a Rusz abszolút uralkodója, akinek minden részfejedelem köteles engedelmességet tenni.)

- Filofej „Moszkva a harmadik Róma” koncepciója

Az első Róma bukását a pogányság okozta, a másodikat a hitetlenek, a harmadik Róma a Moszkvai állam, amely az egyetlen igaz keresztény hit, a pravoszlávia védelmezője.

Közigazgatás

III. Iván tíz központi kormányshatékot, un. prikázta állít fel, élére szolgáló nemeseket, pomescsikokat állít.

1497-ben jelent meg az első hivatalos törvénygyűjtemény, a Törvénykönyv (Szugyebnyik)

A Törvénykönyv a népességet két rétegre osztja:

1. szolgáló rendek
2. nem szolgáló rendek

Szolgáló rendek első szintje:

1. **dumabeliek:** a Dumában magas állami méltóságokat betöltő személyek (bojárok, dumabeli nemesek). Ők az örökösödési jog alapján rendelkeztek földdel (votcsina)
2. **birtokos nemes=pomescsik:** szerzett birtokosok, akik katonai és hivatali szolgálatukért visszavehető birtokot kapnak.

A kettő közötti különbség IV. Iván 1556-os rendelete következtében szűnik meg, minden szolgáló ember köteles (150 hektár után egy lovas katona kiállítása) tizenöt éves korától haláláig szolgálni a cárt.

A szolgáló emberek második szintje: teherviselő, adófizetésre kötelezett népesség

1. **városi kereskedő és céhekbe tömörülő kézművesek**
2. **parasztság:** az uralkodó földjén dolgozó parasztok személyükben szabadok, faluközösséghez kötöttek.

Magánbirtokosok földjén dolgozó parasztok személyükben függtek a tulajdonostól, szerződést kötnek vele, de nem kötöttek az uradalomhoz és a faluközösséghez sem.

III. Iván a Szugyebnikben szabályozta a földbirtokosok és a parasztok viszonyát. St. György nap (nov. 17.) előtt és után egy héttel elköltözhetnek, ha kötelezettségeiket lerótták. IV. Iván alatt már tiltott éveket vezetnek be, amikor a paraszt nem költözhet el és 1648-ban véglegesen röghöz kötik az orosz parasztot.

Nem szolgáló rendek: sem állami szolgálatot nem teljesítettek, sem adó nem fizettek, döntő többségét a holopok alkották.

Földhöz kötött, ura tulajdonában levő paraszt vagy megvásárolt rab.

III. Vaszilij (1505-1533) uralkodása alatt tovább folytatódott a hatalomkoncentráció, a despotikus cári hatalom kiépítése.

1. Apja végrendelete alapján Vaszilij, mint legidősebb fiú kezébe került a legfőbb bírói hatalom, a pénzverés kizárólagos joga az öt részfejedelemségből álló moszkvai nagyfejedelemség területén.
2. Befejezte a szomszédos részfejedelemségek önállóságának felszámolását
 - 1521-ben Rjazanyt
 - 1510-ben Pszkovot
 - 1514-ben Szmolenszk és környékét Moszkvához csatolták

Külpolitika: a Krími Kánság betöréseivel szemben védelmi politika

- ▶ a déli határvidéken, az Oka folyó mentén állandó őrszolgálat
- ▶ kővárak építése (Tula, Kaluga)

IV. Iván (1533-1547-1584)

III. Vaszilij halálakor Ivan fia három éves volt, így nagykorúságának eléréséig (16. életév) az apa hét bojáról álló gyámtanácsot nevezett ki. 1538-ban bekövetkező haláláig a hatalmat ténylegesen Ivan anyja, Jelena gyakorolta, aki egységes kopejkát vezetett be. Halálakor a Sujszkij bojár család kezébe került a hatalom. Ivánt árvasága, a bojárok erőszakoskodása, az a meggyőződése, hogy szeretett anyját a bojárok mérgezték meg, bizalmatlan, agresszív uralkodóvá tették. Haragja először Andrej Sujszkij meggyilkoltatásához vezetett (1543). De: a Glinszkij bojár család foglalta el a Sujszkijok helyét. A bojárok uralmának zárópontja egy tragikus esemény, Moszkva égése és a lakosság lázadása, amely Ivan nagybátyja, Jurij Glinszkij meggyilkolásához vezetett (1547).

1547-től haláláig tart uralkodásának II. szakasza, amelyben az 1550-es években életbe léptetett reformok központi szerepet játszanak. A reformok kidolgozásában Ivan tanácsadóinak Alekszej Adasevnek és Szilveszter pópának volt meghatározó szerepe. A reformokat az 1550-ben a Vörös téren összehívott országos gyűlésen tartott cári beszédben hirdette meg, amiben a cári hatalom isteni jellegét hangsúlyozta és a bojárok hatalmának megtörését hirdette meg.

1551-ben összeült a Százcikkelyes zsinat (=Sztoglav), amely a következő főbb döntéseket hozta:

1. kolostori birtokok szekularizációja

A III. Vaszilij halála óta a Bojárduma által püspököknek és kolostoroknak adományozott földeket fokozatosan visszaveszik

2. az egyházi birtok adómentességét megszüntetik, új adót vezetnek be (a nagy

ekealj), amely révén az egyházi birtokok 25%-kal nagyobb állami adót fizettek, mint a világi birtokok

3. III. Iván 1497-es Törvénykönyvének átdolgozása

→ igazgatási reform: a minisztériumok csíráját képező kormányzások felállítása, a helyi közigazgatás szintjén a kerületek és járások élére kinevezett tisztviselők „táplálási rendszerét” (= az adott terület lakosai látták el, nem kaptak állami illetményt) megszüntették és helyette a lakosságra kivetett egységes adóból fizették az elsősorban pomescsik rétegből kikerülő állami hivatalnokokat.

4. Hadseregreform

► 3000 fő tűzfegyverrel felszerelt, élete végéig szolgálatra kötelezett lövészezred /= sztrelecek/ felállítása

► Moszkvai ezred felállítása, szolgáló nemesekből álló elithaderő, amelynek tagjai (1078 nemes) Moszkva környékén 100-150 hektár földet kaptak birtokkiegészítésként.

► A lovasság megteremtését szolgálta az 1556-os cári ukáz, amelynek értelmében minden birtokos, legyen az bojár vagy pomescsik, 150 hektár föld után egy lovas katonát köteles volt kiállítani.

IV. Iván külpolitikáját az 1550-es években az 1445-ben megalakult Kazányi Kánság és az 1466-ban megalakult Asztrahányi Kánság elfoglalása jellemzi (1552-ben és 1556-ban)

(A livóniai háború (1558-1582) a svéd anyagban van)

A fékevesztett terror időszaka (1560-1573)

Felesége Anasztázija halála után indul meg az a kivégzéssorozat, amely kezdetben a bojárok ellen irányult, Ivan közvetlen tanácsadóival is leszámolt, akik kritizálni merték politikáját. Ennek hatására Litvániában orosz politikai emigráció alakult ki. Azonban a terror fokozatosan áterjedt a szolgáló nemesekre, sőt alsóbb társadalmi rétegre is.

Az említett időszak legvitatottabb cári intézkedése az opricsnyina-rendszerének megteremtése volt. Az opricsnyina fogalma: A moszkvai állam kettéosztása az 1565-ös cári ukáz értelmében.

1. Opricsnyina. IV. Ivan közvetlen irányítása alatt álló birtokok, hadsereg, bürokrácia. A cár irányítása alá kerülő területek a főváros körzetében levő cári udvari és un. úrbéres földek és az orosz Észak sókitermelő területei ahol jó minőségű feketeföldek voltak. A cár a megbízhatatlannak ítélt birtokosokat innen kitelepítette és a fennmaradókat az opricsnyikgárdába szervezte (ez kb. 5-6000 fő volt). Ivan a született arisztokrácia, így az országos Bojárduma helyett egy olyan apparátust kívánt létrehozni, amely a személyes hűség (nem a származás) alapján kötődik a cárhoz és elfogadja a despotikus cári önkényuralmi rendszert. Az opricsnyikgárda zömmel vidéki bojárfjából állt, szemben a hagyományos történeti szemléletmóddal, amely azt állította, hogy

szolgáló nemesek voltak a tagjai. Sőt a szolgálónemesek legnagyobb része szembe is került ezzel a rendszerrel. Ivan az állítólagos belső ellenséggel való leszámolás érdekében egy opricsnyik-hadsereget szervezett, akiknek már a megjelenése is Ivan zavarodott elméjének tükörképe (fekete lovon, fekete ruhában, nyeregkápába erősített seprűvel és kutyafejjel). Hozzájuk fűződik az a fékevesztett terror, rablások, fosztogatások, gyilkolások, amelyeket 1567-70. között minden jogi felelősségrevonás nélkül hajtottak végre. A bojárduma tagjait, rokonait, a kormányzók vezetőit, hivatalnokait kivégezték, Novgorodot és Pszkovot felégették, lakóit megölték, kitelepítették.

Ivan egy teljesen lezüllött sereggel hajtotta, tehát végre az ország másik részét alkotó zemscsina kormányzati apparátusának, a bojárdumának a felszámolását. Ivánt Devlet krími kán Moszkva elleni 1571-1572-es támadásai és fosztogatásai késztették a rendszer, így az opricsnyik hadsereg felosztatására.

Ezt a betegesen túlhajtott önkényuralmi rendszert negatívan értékeljük, hiszen ez nem szolgálta a centralizációt, politikai és gazdasági szempontból is hatalmas pusztulással járt. Súlyos gazdasági krízis következett be:

- ▶ a szántóföldek 84%-a a moszkvai területeken pusztává vált.
- ▶ a lakosság létszáma a XVI. sz. elejéhez képest (kb. 6,5 millió fő) nyolcadrésére csökkent.
- ▶ a kereskedő-iparos falvak mintegy 70%-a elnéptelenedett
- ▶ hatalmas éhínségek, pestisjárványok (1601-1603-as éhínségben csak Moszkva környékén százezrek haltak éhen)

IV. Iván halála után fia Fjodor Ivanovics lett a cár (1584-1598). A cár életének utolsó éveiben már Borisz Godunov irányított. 1598-ban Fjodor halálával kihalt az addig uralkodó „Rurikovics” dinasztia. Így lett az orosz föld a lengyel-litván és a svéd állam hódító törekvéseinek céltáblájává. Ezeknek az irányítója, III. Zsigmond (1586-1632) lengyel király volt.

Fjodor halála utána sógorát, Borisz Godunovot választották meg cárnak. (1598-1605). 1601-ben nagy éhínség kezdődött Oroszországban. A felkelő parasztokat csak nehezen sikerült a cári seregnek legyőznie.

Az elégedetlen bojárok támogatásával lépett fel egy trónkövetelő szélhámos, aki IV. Iván fiatalon elhunyt gyermekének adta ki magát. Az orosz történelemben I. Ál-Dimitrijnek nevezik. III. Zsigmond király Krakóban fogadta őt. Ál-Dimitrij egészen Moszkva közeléig nyomult előre. Itt azonban 1605 elején súlyos vereséget szenvedett Godunov csapataitól. Ügye már elveszettnek látszott, amikor Godunov váratlanul még 1605-ben meghalt. A bojárok erre Ál-Dimitrijt választották meg cárnak.

Amikor Ál-Dimitrij egy lengyel főnemes leányát akarta feleségül venni, kirobbant ellene a felkelés. Moszkva lakosságának 1606. májusi felkelése elsöpörte Ál-Dimitrij hatalmát, őt magát foglyul ejtették és kivégezték, lengyel katonaságát fölkoncolták. A népi felkelés eredményeit azonban a bojárok használták fel, és cárnak saját emberüket, Vaszilij Sujszkijt választották meg (1606-1610).

A lengyelek ellen svéd zsoldosokat hívott be, akik az orosz Baltikum megmaradt

részét a svéd állam számára foglalják le. A rossz termés és pestisjárvány miatt elkeseredett jobbágyok 1606. nyarán Ivan Bolotnyikov vezetésével felkelést indítottak. Bolotnyikov, mintegy tízezer főnyi seregével Moszkva ellen indult. Bolotnyikovot Tulánál visszavonulás közben elfogták és kivégezték. Hadserege a vezér elfogatása után magától széteszlott.

A lengyelek nem nyugodtak bele kudarcukba. III. Zsigmond 1607-ben újabb trónkövetelőt léptetett fel, aki II. Ál-Dimitrij néven ismernek.

A bojárok azonban nem voltak megelégedve Vaszilij Sujszkij kormányzatával sem. A cárt lemondásra kényszerítették és ezzel teljes anarchia állt be. Az orosz területek egy részét a lengyelek, egy másik részét a svédek tartották megszállva. A bojárok megegyeztek III. Zsigmonddal, így a lengyel király már nem támogatta a teljesen hitelét vesztett II. Ál-Dimitrij és saját fiát Vladiszlavot léptette fel trónkövetelőnek . 1612-ben Pozsarszkij herceg vezetésével először Moszkvából verték ki a lengyeleket, 1613-ban összehívták a rendi gyűlést, ahol Mihail Romanovot, a nemesek jelöltjét választotta meg cárnak. Svédországgal 1617-ben létrejött a sztolbovói béke, amelynek értelmében Ingria és Karélia a svédé lett. Lengyelországgal 1618-ban Deulino faluban nem békét, hanem csak fegyverszünetet kötöttek. Ennek értelmében a lengyelek lemondtak több orosz város birtoklásáról; Szmolenszk azonban kezükben maradt.

Térkép: Középiszkolai atlasz 27.o.